

Хуманно възстановителната реакция на държавата

За ефективността на наказанието през XXI век. Хуманно възстановителната реакция на държавата.

От Древността до наши дни правото, неизменно се свързва със санкцията.

Като основен структурен елемент на правната норма, заедно с хипотезата и диспозицията, на санкцията се възлагат функции на социална регулация.

Ефективността на санкцията предполага, че тя е едно нежелано последствие за онзи, когото тя постига или с други думи, тя се явява заплахата. Заплахата продължава да бъде основното средство на правото, което регулира поведението на участниците във всички сфери на обществения живот. Справедливостта се мисли като налагане на съразмерно наказание.

Посланието, което се съдържа в една правна норма и начинът, по който тя достига до хората, изразява отношението на държавата към своите граждани.

Много е писано за ролята на наказанието, за това как то трябва да превъзпитава, да накара лицето да не извършва повторно престъпление, за генералната превенция, но тази статия има за цел да разкрие сбито какво не може да постигне наказанието, съответно езикът на заплахата и с какво могат да бъдат заменени те.

Присъща черта на правото във всички правни системи е, че поведението и на физическите, и на юридическите лица, се регулира с косвена забрана на конкретни техни постъпки, които правото счита за отрицателни, а не с позитивно насърчаване на развиване на хармонични обществени отношения. Така например, правната норма в българското законодателство (свой приблизителен еквивалент има в наказателното право на всички държави) „Който умишлено умъртви друго, се наказва за убийство с лишаване от свобода от 10 до 20 години” чл.115 НК, не ни приканва меко да почитаме живота на ближния си, да живеем в дух на братство и с нагласа да решаваме мирно проблемите, които възникват помежду ни, а се доверява на хилядолетния опит на кратко описване какво ще сполети един убиец.

Основателно възниква въпросът дали хората действително не се убиват от страх да не ги сполети затвор и това ли искаме да бъде водещият им мотив, вместо уважение към личната неприкосновеност и почитане на човешкия живот.

Този модел на „предотвратяване” на престъпления не доведе до намаляване или изчезване на убийствата в нито една демократична държава.

Фундаменталната разлика в наши дни е поставянето на човека в центъра на правото и засилване ролята на човешките права и тяхната защита. Хуманният подход към всеки индивид е безспорно признат признак за развитие на цивилизованите общества и е тенденция, която следва да бъде необратима. Естествен резултат на този подход е

отслабване репресивния елемент на санкцията и в частност наказанието в наказателното право. Така наказанието не само няма да въздейства толкова заплашително на лицето, което извършва престъпление, но е възможно човек да цели настъпване на наказанието.

Затворът се оказва не до там плашещо място, а мнозина хора в недобро социално положение го разглеждат като топло място с храна три пъти на ден и кабелна телевизия. За тези хора извършването на престъпление се оказва средство за някакъв социален минимум. Широко известни са примери в България как бездомни хора извършват дребно престъпление през лятото, преценявайки с точност колко трае наказателната процедура на тяхното осъждане и размерът на тяхното наказание, така, че да се озоват „на топло” в затвора през зимата за четири, пет месеца.

Друг съществен индикатор за отмиращата роля на наказанието като основен метод на социална регулация е явлението международен тероризъм. Очевидно няма правна санкция, която да въздейства възпиращо за онези, които са подбудени да извършват самоубийствени атентати.

Запазването на наказанието в настоящия му вид може да доведе до обратен резултат и както в горепосочените примери, то да се превърне в магнит за социален минимум или летва на страха, която религиозния фанатизъм преодолява с лекота.

Недопустимо би било простото отричане на наказанието без да се предложи поне кратък теоретичен модел на правен институт, който да бъде по-добра алтернатива.

В световен план пред правото възниква необходимост от екзистенциална замяна на досегашния метод на социална регулация – заплахата и основното ѝ приложение в правото-санкционната реакция, с метода на убеждението и доброволното информирано съгласие за прилагане на дадена правна норма. Правното средство, което заменя наказанието в настоящия му вид и което ще може да гарантира по-добро следване на правните норми е **хуманно възстановителната реакция** към поведението на нарушителя на правната норма. Този институт не се създава, за да предизвиква страх у потенциалния извършител, не променя неговото имотно състояние и не ограничава самоцелно, „за наказание” негови права. Напротив. Хуманно възстановителната реакция ограничава лицето, за да не извършва повторно престъплението си като се занимава индивидуално с човека, помагайки му да преодолее вътрешната престъпна нагласа, довела до извършване на нарушение на правната норма.

Целта на хуманно възстановителната реакция е да подпомогне човека в премахване на дисбаланса на ценности и нагласи, които довеждат до противоправно поведение. Тази намеса наподобява лекарска намеса, която цели оздравяване на пациента и подобно на нея, болният следва да бъде временно ограничен докато продължи неговото лечение. Както при лекарската намеса, хуманно възстановителната реакция следва да бъде извършвана от професионално подготвени специалисти, да бъде индивидуализирана за конкретното лице, да бъде извършена по безопасен, безболезнен и хуманен начин и да бъде желана от човека, който ще се подложи на нея.

Мнозина биха приписали това отношение и на съвременното наказание. Достатъчно е да си припомним, че по-голямата част от престъпленията представляват рецидив, тоест наказанието не е успяло да превъзпита лицата и те повторно са извършили

престъпление. Ако наказанието беше изцяло в полза на индивида нямаше да има нужда от адвокат, който de facto да цели неговото избягване, а от човек, който да окуражи лицето с престъпни нагласи да се подложи на нея. Ако наказанието имаше този оздравителен ефект, хората сами щяха да потърсят подкрепа, понякога преди да се е стигнало и до нарушение на правните норми. Всичко това, обаче не е факт и следва да разграничим диаметрално хуманно възстановителната реакция от наказанието.

За разлика от последното, което е насочено към лишаване на човека, нарушител на правните норми, от благо или право, което правото счита за ценно за него, при хуманно възстановителната реакция се предоставят всички блага и права на човека, които няма да попречат на процеса на неговото превъзпитаване и хармонизиране. Така например, наказанието лишаване от свобода е санкция, която отделя човека от средата, в която се е намирал и, в която той е извършил престъпление, но го поставя в среда, която поддържа неговата престъпна идентификация и няма да сбъркаме ако обобщим, че случаи на извисяване на личността и хармонизация на поведението са рядкост в затворите във всички страни. Факт е, че затворът не се възприема като университет или манастир, в който човек се освобождава от своите невежест и прегрешения. Хуманно възстановителната реакция също отделя човека от обществото(в полза и на двете) като това отделяне ще бъде в рамките на срока на лишаване от свобода, предвиден в неговата присъда. Самостоятелното ограничаване ще продължи до момента, в който човекът не прецени, че желае помощ за справяне с процеса на извисяване на своята личност. След което, той ще получи адекватната психологическа и педагогическа подкрепа за своя проблем и тя следва да доведе до неговото вътрешно възстановяване. Мерките на ограничение и последваща работа с лицето се извършват при спазване на неговите права и към поощряване на онези блага, които подпомагат процеса на балансиране. Така например ако при наказанието лишаване от свобода на човека се налага значително ограничаване на достъпа на семейството и близките до него, то при хуманната възстановителна реакция, този достъп се толерира и поощрява ако тази връзка влияе позитивно към процеса на превъзпитаване.

Хуманно възстановителната реакция се състои от три основни стадия:

1. Отделяне на човека от средата
2. Терапевтично въздействие върху човека
3. Възстановяване на човека

I. Първият стадий на отделяне на човека от средата, в която е извършил престъплението, се застъпва до голяма степен с наказанието лишаване от свобода в наказателното право. Ключова разлика е, че при хуманно възстановителната реакция, този стадий може да бъде **желан**, тъй като в следващите два не се предвиждат действия, които да навредят на човека и той ще знае това. Нещо повече, **отделянето му може да бъде доброволно** и без да е извършено нарушаване на правната норма от човека ако той пожелае да балансира ценностите и нагласите си преди те да са се обективирали в противоположно поведение.

Този етап е необходим и за човека, извършил престъпление, и за средата, в която той го е извършил(или би го извършил). Отделянето може да бъде принудително или доброволно и това не повлиява пряко на продължителността и интензитета на другите два стадия. Следва дебело да се подчертае, че е **недопустимо принудителното ограничаване** на лицето без същото да е извършило

престъпление. Отделянето се извършва при доказване на съответното престъпление и се извършва на място, където човек ще бъде отделен от други хора, извършили престъпления. Абсолютно необходимо условие е, първоначално човекът да бъде сам и отделен от хора, освен екипът специалисти, които работят с него. От момента на започване на целенасочена работа с лицето в посока на осъзнаване на последиците от своите действия и поемане на лична отговорност за тези последици, се преминава към втория етап – Терапевтично въздействие върху човека.

II. Целта на този етап, както бе посочено по-горе е да се осъзнаят постъпките и да се поеме отговорност за последиците, но и да се даде възможност на лицето да жертва престъпното си поведение и да се откаже от дисхармоничните си ценности и нагласи. За постигане на този резултат се оформя екип от специалисти за всеки отделен случай, които изграждат индивидуална стратегия за работа с лицето. Ключово различие с досега съществуващи методи на работа с осъдени лица е ролята на вината. Вината като психическо отношение на човека към извършеното от него е **нежелано** психично състояние при прилагане на хуманно възстановителната реакция. Чувството на вина осъжда лицето на най-тежкото наказание – вътрешния затвор и чувството на греховност, което го довежда до състояние на глобално отъждествяване на своята личност със своето конкретно погрешно поведение. В хуманно възстановителната реакция вината се заменя с поэтапното преминаване на следните четири психични състояния: 1. осъзнаване на действията и техните последици; 2. поемане на отговорност за тях; 3. търсене на психологическите причини за проблемите довели до престъпно поведение; 4. намерение за промяна и личностно хармонизиране.

III. Когато настъпи намерението за промяна и личностно хармонизиране, се преминава към етапа на възстановяване на човека.

Това преминаване става абсолютно винаги **по волята** на лицето без да се упражнява форма на натиск. Ако тази воля отсъства, с лицето се работи до фазата, до която е достигнало и не се преминава нататък.

Целта на този етап е да се осъществи на практика намерението за промяна на човека, да балансира своите ценности и да намери вътрешен покой като се дава възможност доброволно да компенсира (когато това е възможно) своето престъпление. В този етап се изготвя индивидуална възстановителна програма за лицето, която включва поредица от действия, които да затвърдят у човека хармоничен модел на поведение с по-високи и по-устойчиви нравствени корени. На този етап човекът, с помощта на екипа специалисти, изгражда своя нов ценностен модел, с който той ще може да бъде полезен на обществото и в хармония с него. Когато изтече предвидения срок за ограничаване от свобода и човекът **реши**, той е свободен да се завърне. Личното решение към свобода е това, което отличава освобождаването при хуманно възстановителната реакция от изтърпяването на наказание.

В този етап се осъществява и прехода към завръщане така, че човекът да се интегрира обратно в обществото и да допринесе за неговото развитие.

С какво хуманно възстановителната реакция допринася повече от наказанието в постигане на целите установени в българския наказателен кодекс в чл. 3б, които са

сходни със заявените цели в наказателното право на почти всички демократични общества:

Осъденият е ограничен от средата, в която е извършил престъпление, както и при наказанието лишаване от свобода, но това ограничение не цели отнемане на други негови права, които държавата защитава, а напротив дава достъп до тяхното реализиране, доколкото това няма да попречи на последващата превъзпитателна работа с лицето. Но хуманно възстановителната реакция може да се прилага и към лице, което не е осъдено, когато то пожелае да получи адекватна психологическа подкрепа преди да е извършено престъпление. Това прави хуманно възстановителната реакция по-ефективна, когато се говори за превенция. Така хора няма да е необходимо да извършват престъпление, за да „лежат на топло” в студените месеци и да имат храна. Те могат да получат това и без да са извършили престъпление. Вероятността голяма част от обществото да прибягнат към този икономически минимум като ограничат своята свобода се намалява ако на човека му се даде възможност в местата за ограничаване на свободата да заработи прехраната си при спазване на неговите трудови права. Така се избягва и безплатната поддръжка на осъдените, която предвижда настоящото пенитенциарно право. Такава безплатна поддръжка би следвало да бъде дадена ако такава се предвижда и за всички останали членове на обществото.

Ограниченото лице не се поставя първоначално сред други лица, които са извършили престъпления и имат негативно влияние в процеса на неговото превъзпитание, а се поставя на място, където е сам и е в контакт с конкретен екип от специалисти. Този екип, може да допусне и по-чест контакт със семейството и близките ако това ще повлияе благоприятно на превъзпитанието на ограниченото от свобода лице.

Чрез ограничението се отнема възможността да бъде извършено престъпление както и при наказанието лишаване от свобода, но за разлика от последното, при хуманно възстановителната реакция се предвижда целенасочена работа по отстраняване на причините довели до това престъпление. Така процесът на превъзпитание преди пускането на свобода ще гарантира в по-голяма степен, че лицето няма да извършва повторно престъпления. Принципът, че след изтичане срока на ограничаване и приключване на работата с лицето, то само трябва да реши да се върне обратно на свобода е в съответствие с готовността, която човек има да е отговорен към обществото, със силата сам да намери прошка за себе си и вярата, че може да бъде пълноценна част от това общество.

Трета важна характеристика на хуманно възстановителната реакция е, че лицето ще бъде подготвено и подпомогнато да се интегрира пълноценно в обществото, а не захвърлено обратно в него, което е акт на безотговорно отношение както към човека, така и към останалата част на обществото.

Хуманно възстановителната реакция не използва насилие, заплаха, изтезание и безцелно ограничаване на правата на индивида извършил престъпление, с което отговаря напълно на законодателството и нравствеността. Тя се явява естествен резултат от засилване на хуманния подход към всеки човек и прокарва ценностите, които обществото въздига и правото защитава.

Създаването на цялостен механизъм на използване на хуманно възстановителната реакция ще бъде хуманен акт на въздействие върху човека, който е извършил престъпление и ще даде възможност той да се интегрира обратно в обществото. Всяко престъпление е личен избор на човек да погази обществени ценности, но и резултат от неспособността на обществото да приобщи този човек към тези ценности. Чрез хуманно възстановителната реакция отговорност ще поемат, както извършителят, така и цялото общество, допуснало нагласите за съответното деяние и ще се даде възможност да се излекуват раните, както у човека, така и у обществото.

Хуманно възстановителната реакция се съобразява с един от основните закони на психиката, познат още от Древността: „Подобното привлича подобно”. Поради това човекът, извършил престъпление не се поставя сред други „подобни” лица, а с него целенасочено се занимава екип от хора, които да му помогнат да се освободи от престъпните си нагласи и да балансира ценностите си, което да доведе до поведение желано и защитавано от правото.

Автор: Александър Миланов